

Rouwmantel

Nymphalis antiopa

De rouwmantel is een sinds 1964 verdwenen standvlinder, die leefde in de duinen en op de zandgronden. De meeste vlinders zijn op de Veluwe gevonden. Zo nu en dan worden er nog zwervers gezien en in 1995 was er zelfs een grote invasie.

Levenscyclus en gedrag

De waardplanten van de rouwmantel zijn wilgen, vooral bos-, grauwe en geoorde wilg maar ook berken, ratelpopulier en prunus-soorten. Het merendeel van de Nederlandse rupsen is gevonden op wilg (94%), de rest op berk en prunus. Het vrouwtje heeft een voorkeur voor grotere, al-

leenstaande wilgen op vochtige plaatsen in de bosrand, meestal in de volle zon. De eitjes worden in een grote groep rondom een twijgje afgezet. De rupsen leven gezamenlijk in een spinsel, waarin ze zich voeden met bladeren. Na de laatste vervelling verspreiden ze zich over de boom. Vlak voor de verpopping verlaten ze deze boom en leggen dan vaak nog flinke afstanden af om zich in het strooisel of aan een struik, boom of schuurtje te verpoppen. (TAX 1989, BINK 1992).

De vlinders voeden zich voornamelijk met rottend fruit en sap van bloedende bomen. In het voorjaar drinken ze ook nectar van wilgenbloesem. De rouwmantel overwintert in een holle boom of houtstapel en de eerste vlinders verschijnen omstreeks maart. De dichtheid is laag, circa 6 tot 100 vlinders per km². In het voorjaar verdedigen de mannetjes een territorium van ongeveer 300 m² op een open, zonnige plek in het bos. Territoria van mannetjes kunnen elkaar gedeeltelijk overlappen. Vanaf verschillende uitkijkpunten houden ze om de paar minuten een korte vlucht, zodat het hele territorium wordt bestreken. Vlinders, vogels en zelfs wandelaars worden 'aangevallen'. Mannetjes jagen elkaar weg door samen hoog de lucht in te vliegen, totdat een van de twee vertrekt. Als een vrouwtje het territorium binnenkomt, vliegt het mannetje er snel naartoe. Een paringsbereid vrouwtje landt daarna in de vegetatie en spreidt de vleugels. Het mannetje gaat ernaast zitten en port met de kop onder haar vleugels. Dan klapt zij de vleugels op en vliegt verder, waarna de ceremonie zich herhaalt. Na de derde keer paren ze, waarbij het stel zich niet stoort aan geluid, beweging of de aanwezigheid van soortgenoten. De paring vindt meestal vroeg in de middag plaats en duurt gemiddeld anderhalf tot twee uur. (BITZER & SHAW 1983, SCHRICKER 1988, BINK 1992, MAES & VAN DYCK 1999).

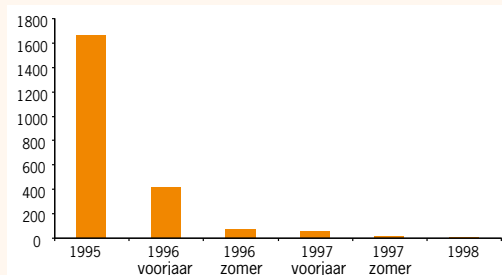
Vliegtijd en overwintering

De rouwmantel vliegt in één generatie tussen 1 augustus en 20 september. Hij overwintert als volwassen vlinder en

DEZE SOORT IS GESPONSORD DOOR:
Wim Jongejan, Meerkerk.

ROUWMANTELS ZIJN TOCH ZELDZAAM?

De eerste meldingen van een rouwmantel in de zomer van 1995 kwam op 23 juli uit Putten, daarna volgde een tweede op 29 juli van Terschelling. Toen vermoedde nog niemand dat het een bijzonder jaar zou worden. Echter, op 1 augustus barstte het los: bijna veertig rouwmantels werden er die dag gezien, bijna allemaal in de noordelijke helft van Nederland. Op 3 augustus waren het er zelfs bijna zestig! Daarna nam het aantal meldingen af en werd gedacht dat het bij deze vlinders zou blijven.

Aantalsontwikkeling per generatie van de rouwmantel na de invasie in 1995. Per generatie of overwintering overleefde slechts 20%.

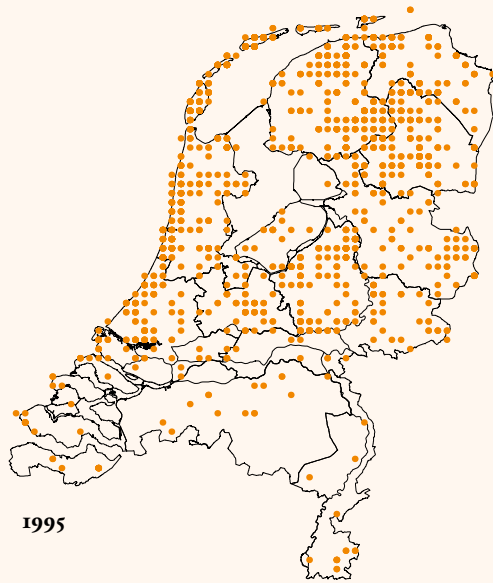
Change in the numbers of N. antiopa after the 1995 invasion. After each generation or hibernation, only 20% survived.

Maar er volgden nog meer goede dagen. Uiteindelijk werden er tot eind september ruim 1600 rouwmantels gezien! Dat is veel: tussen 1850 en 1995 zijn 'slechts' 700 exemplaren waargenomen.

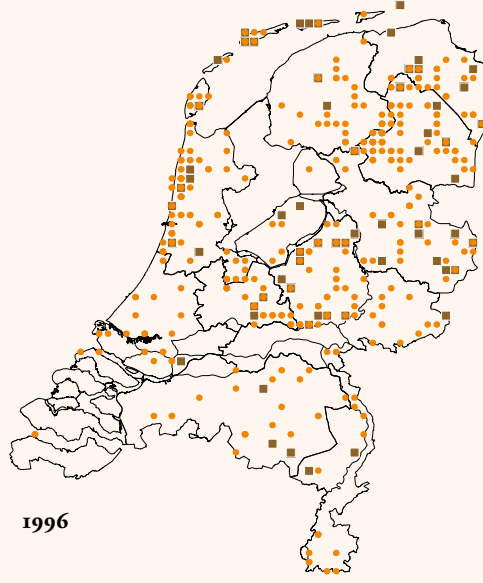
Nog meer

De meeste meldingen kwamen van boven de grote rivieren en langs de kust. Veel exemplaren zijn gezien in de duinen, de Utrechtse heuvelrug en de zuidrand van de Veluwe. Ook uit Twente, Drenthe, Friesland en Groningen zijn veel vlinders gemeld.

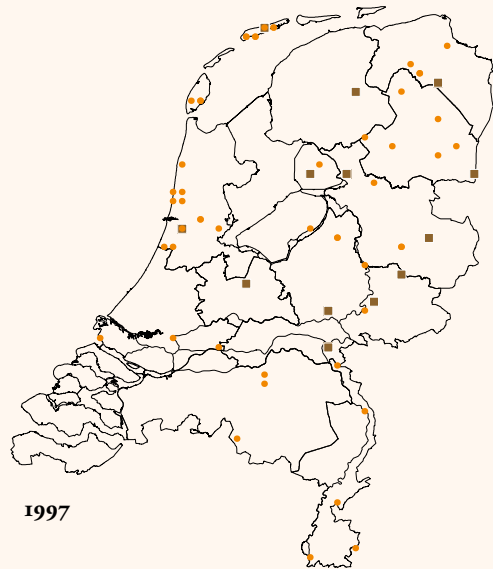
Waarschijnlijk waren het nog veel meer exemplaren. Bij een Duits experiment werden eens duizend atalanta's gemerkt en vrijgelaten. Ondanks een grote publiciteitscampagne en het feit dat atalanta's grote en opvallende vlinders zijn, werd maar een heel klein percentage gemerkte vlinders teruggemeld. Bij rouwmantels is dat vermoedelijk niet anders en daarom wordt het totaal aantal rouwmantels in 1995 in Nederland wel eens ge-

1995

1996

1997

1998

Waarnemingen van rouwmantels in de periode 1995-1998. De rondjes in de kaarten van 1996, 1997 en 1998 geven de overwinteraars weer (dit zijn de waarnemingen van maart tot juni), de vierkanten zijn waarnemingen vanaf juli.

Sightings of N. antiopa in 1995-1998. Circles in the maps of 1996, 1997 and 1998 represent sightings from March - June of individuals which have probably hibernated here; squares represent sightings after June of adults of the next generation.

schat op enkele honderdduizenden exemplaren. (ROER 1970, VELING 1997A).

Herkomst

Waar kwamen al die vlinders vandaan? In 1995 waren er in Tsjechië en Zuid-Polen ook veel rouwmantels. Waarschijnlijk is een deel daarvan gaan zwerven. Rouwmantels zijn goede vliegers die vrij lang leven. Daardoor kunnen zij grote afstanden afleggen. Door het warme weer en de aanhoudende oostenwind zijn ze in groten getale via Duitsland naar Nederland gevlogen. Een klein deel heeft zelfs de oversteek naar Engeland gemaakt.

Na de winter

Na de invasie werd gehoopt dat een deel van de vlinders geschikt leefgebied zou vinden en zich blijvend zou vestigen. In het voorjaar daarna werden nog veel rouwmantels gezien, al was het slechts een kwart van het jaar daarvoor. De meeste van deze overwinteraars werden

gezien langs de Noord-Hollandse kust, op de Waddeneilanden en de Utrechtse heuvelrug en in Friesland, Drenthe en Groningen. Na de zomer werd duidelijk dat de kans op een permanente vestiging klein was: het aantal waarnemingen was nog maar 20% van dat in het voorjaar en bovendien waren ze veel sterker verspreid. Na de winter van '96-'97 bedroeg het aantal waarnemingen nog maar 60% van het voorgaande jaar. Tot de zomer zette deze afname verder door en in 1998 werd op Terschelling de laatste rouwmantel gezien.

Een andere keer misschien...

Het is jammer, maar de rouwmantels hebben het bij één enkel bezoek gelaten. Kennelijk is in Nederland geen geschikt leefgebied meer aanwezig. Waarschijnlijk moeten de bossen gevarieerder zijn om een duurzame populatie te herbergen. Het loont de moeite hieraan te werken, zodat bij een volgende invasie de kans op vestiging groter is.

vliegt in het voorjaar tussen 26 maart en 30 april. De uiterste data waarop een vlinder is waargenomen zijn 1 januari (inactief) en 23 november. De periode tussen de voorjaarsvlinders en de vlinders van de eerste generatie is opvallend lang: vlinders houden in het voorjaar eerder op met vliegen en die van de eerste generatie beginnen later te vliegen dan andere soorten die als volwassen vlinder overwinteren.

Leefgebied

De rouwmantel leeft in gevarieerde, open bossen met wilgen op vochtige, zonnige plaatsen. Hij vliegt vooral langs bosranden met beschutte, warme inhammen en langs brede bospaden. Bossen met veel dood hout bieden meer geschikte overwinteringsplaatsen. (VELING 1999, MAES & VAN DYCK 1999).

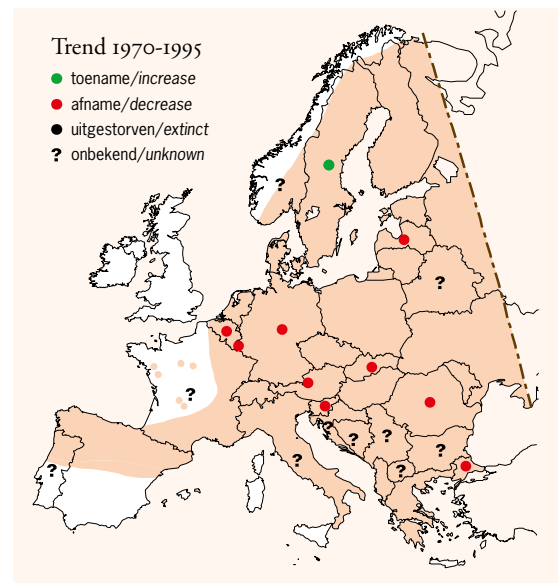
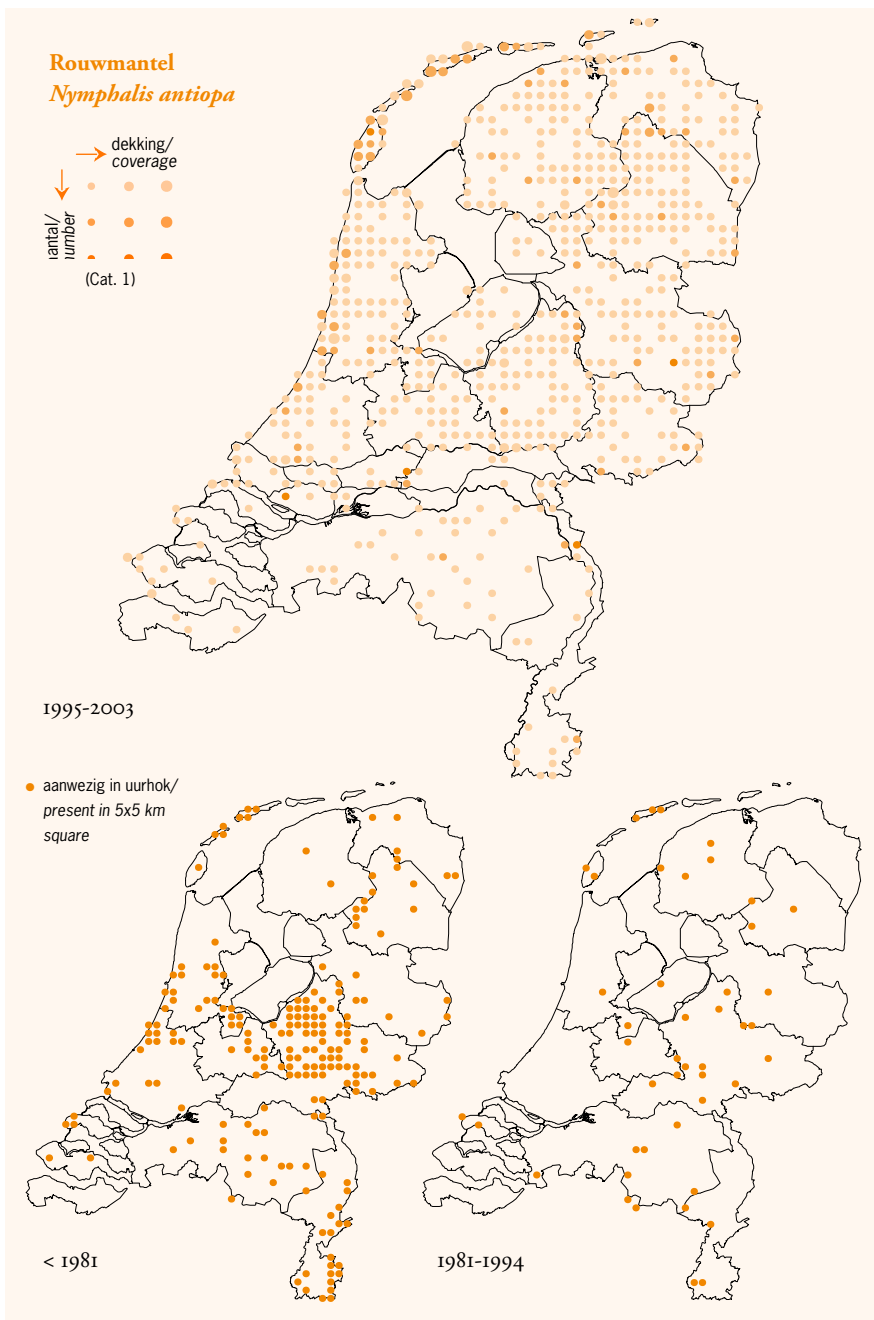
Mobiliteit, verspreiding en trend

De rouwmantel is een zeer mobiele vlinder die over grote afstanden kan zwerven, vermoedelijk zelfs van Scandinavië naar Schotland of van Zuid-Polen naar Nederland. Dit doet hij bijna altijd individueel; er worden zelden meerdere vlinders samen zwerfend waargenomen. (VELING 1997A, 1999, MAES & VAN DYCK 1999).

De rouwmantel komt voor van West-Frankrijk en Noord-Portugal tot Oost-Azië en Noord-Amerika en van Scandinavië tot Midden-Spanje en Griekenland. In Nederland was hij aan het begin van de twintigste eeuw een vrij algemene standvlinder van de zand- en duingronden. Vooral op de Veluwe kwam de soort in grotere aantallen voor. Ter Haar (1928) noemt de soort 'over het algemeen vrij zeldzaam, op de Veluwe soms vrij talrijk langs boschranden'. Ook volgens andere waarnemers, zoals Besemer & Meeuse (1938), was de rouwmantel tot omstreeks het midden van de vorige eeuw onder andere op de Veluwe algemeen. Begin jaren zestig verdwijnt de soort plotseling. De oorzaak hiervan is onduidelijk. Overigens staat deze soort bekend om de grote schommelingen in jaarlijkse aantallen, vermoedelijk afhankelijk van de hoeveelheid rupsen die wordt geparasiteerd. De laatste vlinders van een inlandse populatie worden in 1964 bij Epe (GE) gezien. Sindsdien worden er nog jaarlijks zwervers gevonden, variërend van drie tot 20 individuen. In 1995 was er een massale invasie van de rouwmantel uit Oost-Europa. Hoewel er geen nesten van rupsen zijn gevonden, heeft de soort zich hier twee jaar kunnen handhaven, maar sindsdien is hij weer verdwenen (zie kader). (VELING 1999, BELLMANN 2005).

Bescherming

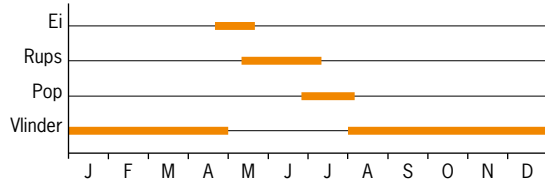
De rouwmantel staat als 'verdwenen' op de Rode Lijst en wordt beschermd volgens de Flora- en faunawet. Op Europese schaal is hij niet bedreigd. In Vlaanderen en Wallonië staat deze soort op de Rode Lijst en in Duitsland in de categorie 'bijna bedreigd'. De oorzaak van de plotselinge achteruitgang en het uiteindelijke verdwijnen is onbekend. Er waren in deze periode nauwelijks veranderingen in het leefgebied. Mogelijk

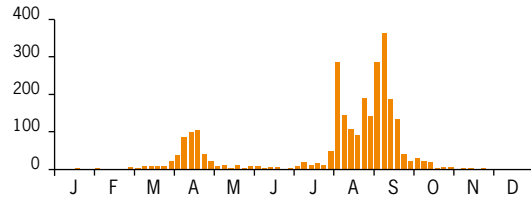
spelen veranderingen in het klimaat een rol. Ook is het onduidelijk waarom de vlinder zich niet blijvend heeft gevestigd na de invasie van 1995. Duidelijk is wel, dat geschikt leefgebied op dit moment in Nederland ontbreekt. Mogelijk kan de vlinder profiteren van een kleinschaliger bosbeheer, waarbij meer open plaatsen in het bos, bredere bospaden en een gevarieerde bosrand worden ontwikkeld.

Toekomst

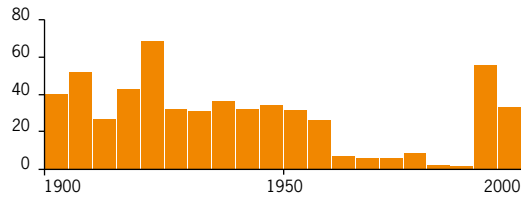
Vanwege de zeer grote mobiliteit van de rouwmantel blijven nieuwe invasies mogelijk. Waarschijnlijk zal de vlinder zich voorlopig niet definitief vestigen.

Stadia-diagram / Life cycle diagram (respectively egg, caterpillar, pupa, imago)

Vliegtijd / Flight period

Trend 1900-2000

SUMMARY

Camberwell Beauty *Nymphalis antiopa*

Nymphalis antiopa used to be a resident, but is now extinct. It flew in one generation from the beginning of August until the beginning of September, and after hibernation, from the end of March until the end of April. Thus, the development into adult butterfly takes longer than it does in other species which hibernate as an adult. The species was found in clearings and at the edge of woodland rich in structure; several species of *Salix* and *Betula* served as larval foodplant. After years with hardly any change in its occurrence, it suddenly disappeared in 1964. In the years that followed, only a few migrants were seen, until 1995, when there was an enormous invasion from south-Poland and the Czech Republic: about 1600 butterflies were recorded between July and November. The following spring, more than four hundred butterflies had emerged from hibernation, but only tens of newly emerged butterflies were seen in the summer of 1996. This indicated that reproduction had taken place, although no caterpillar nests were found. Unfortunately, its re-appearance was brief; the species was unable to re-establish itself.

◀ Tijdens de invasie in de nazomer van 1995 zaten rouwmantels op de vreemdste plaatsen. During the 1995 invasion, *N. antiopa* was seen in the strangest places.